ปรมัตถธรรม

คณะทำงานวัดเขาสนามชัย
รวบรวมและเรียบเรียง
เนื่องในงานสัมมนาพระวินัยครั้งที่ ๑๕
วัดดอนธรรมะประดิษฐ์เจดีย์ศรีมูล
๑-๗ กรกฎาคม ๒๕๕๔

ปรมัตถธรรม ๔

จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานนฺติ นิรุตฺตโร
จตุธา เทสยี ธมฺเม จตุสจฺจปฺปกาสโน.[๑]

พระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ ผู้ทรงประกาศสัจจะ ๔ ทรงแสดงปรมัตถธรรม ๔ ประการ คือ **จิต เจตสิก รูป** และ**นิพพาน**

ปรมัตถ์มีความหมายว่าอย่างไร ?

คำว่า **ปรมัตถ์** มีวจนัตถะ (ความหมายของคำ) ว่า

ปรโม อุตฺตโม อวิปรีโต อตฺโถติ ปรมตฺโถ.[๒]

แปลว่า สภาวธรรมมีจิตเป็นต้น ชื่อว่า **ปรมัตถ์** เพราะมีความหมายว่า เป็นสภาวะที่ยอดเยี่ยม คือสูงสุด ได้แก่ไม่วิปริต

ขยายความว่า สภาวธรรม ๔ อย่าง มีจิตเป็นต้น ชื่อว่า **ปรมัตถ์** อันแปลว่า สภาวธรรมที่ยอดเยี่ยมก็เกี่ยวกับว่าเป็นสภาวะที่สูงสุด ซึ่งคำว่าสูงสุดในที่นี้ ได้แก่ ไม่วิปริต ผันแปร (ว่าโดยลักษณะพิเศษเฉพาะของสภาวธรรมนั้นๆ)

เป็นความจริงว่า **จิต** เป็นสภาวะที่รู้อารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ก็จิตนั่นแล จะเกิดขึ้นแก่บุคคลใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นพระราชา ไม่ว่าจะเป็นคนเข็ญใจเป็นต้น ย่อมเป็นอย่างนี้เท่านั้น คือ **รู้อารมณ์**, เกิดแก่พระราชา ก็รู้อารมณ์ เกิดแก่คนเข็ญใจ ก็รู้อารมณ์ สภาวะที่รู้อารมณ์แห่งจิตนี้ ไม่วิปริตผันแปรไปตามความต่างกันแห่งบุคคล,

อนึ่ง จิตที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต ก็มีการรู้อารมณ์ ที่กำลังเกิดอยู่ในปัจจุบัน ก็มีการรู้อารมณ์ ที่จักเกิดขึ้นในอนาคต ก็มีการรู้อารมณ์ สภาวะที่รู้อารมณ์แห่งจิตนี้ ไม่วิปริตแปรผันไปตามความต่างกันแห่งกาลอย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น **จิต** จึงชื่อว่า **ปรมัตถ์**

---

๑. อภิธัมมาวตาร คาถาที่ ๘, ๒. อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา หน้าที่ ๑๖๕ (มจร.)

ธรรมคือ **เจตสิก รูป** และ**นิพพาน** ก็มีความเป็น**ปรมัตถ์** โดยมีอธิบายนัยเดียวกันกับจิตนั้น.

คำว่า **ปรมัตถ์** มีวจนัตถะอีกอย่างหนึ่งว่า

ปรมสฺส อุตฺตมสฺส ญาณสฺส อตฺโถ โคจโรติ ปรมตฺโถ.[๑]

แปลว่า สภาวธรรมมีจิตเป็นต้น ชื่อว่า **ปรมัตถ์** เพราะมีความหมายว่าเป็นสภาวะ ที่เป็นอารมณ์แห่งพระญาณอันยอดเยี่ยม คือสูงสุด.

ขยายความว่า สภาวธรรม ๔ อย่าง มีจิตเป็นต้นนี้จัดเป็นสภาวะที่เป็นอารมณ์แห่งพระญาณอันยอดเยี่ยม คือสูงสุด ซึ่งได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณ เกี่ยวกับว่าพระสัพพัญญุตญาณนั่นเทียวสามารถแทงตลอดสภาวธรรมเหล่านี้ได้ ก็ถ้าหากว่าพระสัพพัญญูพุทธเจ้าไม่ทรงอุบัติในโลกนี้ไซร้ ใครๆ ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลกทั้งหลายไม่อาจประกาศสภาวธรรม ๔ อย่าง อันมีความวิจิตร โดยชาติ ภูมิ อารมณ์ เป็นต้นได้เพราะไม่มีญาณเครื่องแทงตลอดธรรมเหล่านั้น คือ สัพพัญญุตญาณ, เมื่อเป็นเช่นนี้สภาวธรรม ๔ อย่างนี้ จึงนับว่าเป็นอารมณ์คือเป็นวิสัยแห่งพระญาณอันยอดเยี่ยม คือ พระสัพพัญญุตญาณนี้ เพราะเหตุนั้นสภาวธรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่า **ปรมัตถ์.**

ความหมายของคำว่าจิต

คำว่า **จิต** มีวจนัตถะว่า

จินฺเตตีติ จิตฺตํ.

แปลว่า สภาวธรรมชื่อว่า **จิต** เพราะมีความหมายว่า คิด

ก็คำว่า คิด ในที่นี้ มีความหมายว่า รู้วิเศษซึ่งอารมณ์.

เหมือนอย่างที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า **“วิสยวิชานนลกฺขณํ จิตฺตํ** - จิตมีความรู้วิเศษ ซึ่งอารมณ์เป็นลักษณะ”

---

๑. อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา หน้าที่ ๑๖๕ (มจร.)

ก็คำว่า รู้วิเศษ ในที่นี้ มีความหมายว่า รู้ดีกว่าสัญญาซึ่งเป็นเพียงความรู้จำ.

อธิบายว่า มีความสามารถในการถือเอารายละเอียด หรืออาการที่ลึกซึ้งในอารมณ์ดีกว่าสัญญาซึ่งสักแต่ว่ารู้ คือจำอาการที่หยาบๆ ได้เท่านั้น.

อรรถของจิต

วิจิตฺตกรณา จิตฺตํ อตฺตโน จิตฺตตาย วา
จิตํ กมฺมกิเลเสหิ จิตํ ตายติ วา ตถา
จิโนติ อตฺตสนฺตานํ วิจิตฺตารมฺมณนฺติ จ.[๑]

วิญญาณ ชื่อว่า จิต เพราะกระทำให้วิจิตร (เป็นต้น) หรือเพราะภาวะที่ตนเองวิจิตร หรือเพราะอรรถว่า อันกรรมและกิเลสสั่งสมแล้ว หรือเพราะรักษาไว้ซึ่งอัตภาพอันวิจิตร หรือเพราะสั่งสมซึ่งสันดานของตน หรือเพราะมีอารมณ์อันวิจิตร

อธิบายสรุปความคาถาตามอัตถโยชนา

คำว่า **วิจิตฺตกรณา จิตฺตํ** แปลได้ ๓ ประการคือ

- (๑) ชื่อว่า จิต เพราะมีการ**กระทำให้วิจิตร** อธิบายว่า วิญญาณใด เพราะกระทำงานศิลปะอันต่างด้วยจิตรกรรมเป็นต้นให้วิจิตร คือให้มีประการต่างๆ ได้ เพราะเหตุนั้น วิญญาณนั้นจึงชื่อว่า จิต

- (๒) ชื่อว่า จิต เพราะมีการ**กระทำสิ่งที่วิจิตร** อธิบายว่า มีการทำงานศิลปะอันวิจิตรอันต่างด้วยจิตรกรรมเป็นต้น

จากคำแปลทั้ง ๒ ประการ ได้แก่ จิต ๓๒ ดวง ที่เป็นไปพร้อมวิญญัติ มีกามชวนะ ๒๙ มโนทวาราวัชชนะ ๑ และอภิญญาจิต ๒ (คำว่าวิญญัติในที่นี้ ได้แก่รูปที่เกิดจากจิตที่เป็นกิริยาการเคลื่อนไหวทางกายและทางวาจา)

- (๓) ชื่อว่า จิต เพราะมีการ**กระทำที่วิจิตร** อธิบายว่า จิตแต่ละดวงมีกิริยา

---

๑. อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา หน้าที่ ๑๖๖ (มจร.)

มีการนึกเป็นต้นไม่เหมือนกัน ซึ่งได้แก่ จิตทั้งหมดที่มีหน้าที่ของตนๆ ที่ผิดแผกแตกต่างกันออกไป

- ชื่อว่า จิต เพราะ**ภาวะที่ตนเองวิจิตร** ก็คือ เพราะภาวะที่ตนเองวิจิตรด้วยอำนาจแห่งชาติอันต่างด้วยกุศล อกุศล วิบาก และกิริยา, ด้วยอำนาจแห่งภูมิอันต่างด้วยกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตตระ, ด้วยอำนาจแห่งสัมปโยค คือธรรมที่เกิดร่วมกันกับตนเป็นต้น, ได้แก่ จิตทั้งหมดที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากตะ

- ชื่อว่า จิต เพราะอรรถว่า**อันกรรมและกิเลสสั่งสมแล้ว** คือทำให้บังเกิด ได้แก่ วิบากจิตที่เกิดเพราะกรรมอันมีตัณหาเป็นเหตุ อันได้แก่โลกียวิบาก จำนวน ๓๒ ดวง

- ชื่อว่า จิต เพราะ**รักษาไว้ซึ่งอัตภาพอันวิจิตร** ความว่า วิญญาณใดย่อมรักษาอัตภาพที่วิจิตร คือที่กรรมเป็นต้นทำให้วิจิตร เพราะเหตุนั้น วิญญาณนั้นจึงชื่อว่า จิต ได้แก่ จิตที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากตะฝ่ายโลกีย์ จำนวน ๘๑ ดวง

- ชื่อว่า จิต เพราะ**สั่งสมซึ่งสันดานของตน** ความว่า วิญญาณใดย่อมสั่งสมสันดานของตน คือความสืบต่อแห่งชวนะโดยกระทำความคล่องแคล่ว และมีกำลังให้ เพราะเหตุนั้น วิญญาณนั้นจึงชื่อว่า จิต ได้แก่ ชวนะจิตพร้อมอาวัชชนะจิตที่เหลือ

อีกนัยหนึ่ง วิญญาณใดย่อมสั่งสมสันดานของตน คือความสืบต่อของจิตโดยการกระทำให้มีความเป็นไปไม่ขาดสาย ด้วยอำนาจปัจจัยมีอนันตรปัจจัยเป็นต้น เพราะเหตุนั้น วิญญาณนั้นจึงชื่อว่า จิต ได้แก่ จิตทุกดวง

- ชื่อว่า จิต เพราะ**มีอารมณ์อันวิจิตร** ความว่า มีอารมณ์ต่างๆ กัน โดยประเภท แห่งอารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้น

อารมณ์ ๖

รูปํ สทฺทํ คนฺธํ รสํ　　โผฏฺฐพฺพํ ธมฺมเมว จ
ฉธา อารมฺมณํ อาหุ　　ฉฬารมฺมณโกวิทา.[๑]

---

๑. อภิธัมมาวตาร คาถาที่ ๒๙๒

ท่านผู้ฉลาดในอารมณ์ ๖ กล่าวอารมณ์ไว้ ๖ อย่าง คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และธัมมารมณ์

ประเภทของจิต

จิตฺตํ จตุพฺพิธํ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกตฺตรญฺเจติ

จิตมี ๔ อย่างโดยภูมิ คือ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตตระ

อธิบายคำว่า ภูมิ ตามนัยอัตถโยชนา

ชื่อว่า ภูมิ เพราะอรรถว่าเป็นที่เกิดคือเป็นที่เป็นไปแห่งสัตว์และธรรม ได้แก่ “ฐานะ” แปลว่า สถานที่ และ “อวัตถา” คือภาวะที่พึงกำหนดไว้

จริงอยู่แม้อวัตถาคือภาวะที่พึงกำหนดไว้ บัณฑิตก็ย่อมถือเอาเหมือนกับว่าเป็นสถานที่เป็นไปแห่งธรรมที่มีอวัตถา เพราะว่า เมื่อเป็นอย่างนี้จึงจะมีการเรียนธรรมเหล่านั้นได้โดยง่าย

ในบรรดาภูมิ ๔ นั้น ภูมิ ๓ ข้างต้น คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ พึงทราบ ด้วยสามารถแห่งฐานะและอวัตถา พึงทราบโลกุตตรภูมิด้วยสามารถแห่งอวัตถาเท่านั้น เพราะจะไม่พบว่าโลกุตตรธรรมเป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งจากกามภพเป็นต้นเลย

ขยายความว่า คำว่า “ภูมิ” ซึ่งแปลว่า “ที่เกิด” นั้น จะหมายถึงฐานะคือสถานที่ไปเกิดของสัตว์ก็ได้ ได้แก่ ๓๑ ภูมิ มีอเวจีมหานรกเป็นต้น ย่อแล้วเป็น ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ

จะหมายถึงอวัตถาคือภาวะที่กำหนดไว้ด้วยกามตัณหาเป็นต้นก็ได้ นี้สำหรับธรรมทั้งหลายที่จะต้องมีการกำหนด เพื่อประโยชน์แก่การเรียนได้โดยง่าย ในที่นี้อาศัยตัณหามีกามตัณหาเป็นต้น เป็นเครื่องกำหนดอย่างนี้คือ

ธรรมพวกหนึ่ง เป็นที่เกิด คือเป็นที่เป็นไปแห่งกามตัณหา ได้ชื่อว่า กามภูมิ หรือกามาวจรภูมิ,

พวกหนึ่งเป็นที่เกิด คือเป็นที่เป็นไปแห่งรูปตัณหา ได้ชื่อว่า รูปภูมิ หรือ รูปาวจรภูมิ,

พวกหนึ่งเป็นที่เกิด คือเป็นที่เป็นไปแห่งอรูปตัณหา ได้ชื่อว่า อรูปภูมิ หรือ อรูปาวจรภูมิ,

ส่วนพวกที่มิได้เป็นที่เกิดของตัณหาอะไรๆ เหตุเพราะไม่เป็นอารมณ์ของกามตัณหา เป็นต้น ซึ่งได้แก่โลกุตตรธรรม ก็ได้ชื่อว่า “โลกุตตรภูมิ”

เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงจัดว่ามี ๔ ภูมิ มีกามภูมิเป็นต้น

- **กามาวจรจิต** จิตที่เป็นอารมณ์ของกามตัณหา หรือจิตที่ท่องเที่ยวไปในกามภูมิโดยมาก มี ๕๔ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒, อเหตุจิต ๑๘, กามาวจรโสภณจิต ๒๔
- **รูปาวจรจิต** จิตที่เป็นอารมณ์ของรูปตัณหา หรือจิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปภูมิโดยมาก มี ๑๕ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕, รูปาวจรวิบากจิต ๕, รูปาวจรกิริยาจิต ๕
- **อรูปาวจรจิต** จิตที่เป็นอารมณ์ของอรูปตัณหา หรือจิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปภูมิโดยมาก มี ๑๒ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕, รูปาวจรวิบากจิต ๕, รูปาวจรกิริยาจิต ๕
- **โลกุตตรจิต** จิตที่ข้ามขึ้นจากโลก กล่าวคือ อุปาทานขันธ์ คือสูงกว่ายิ่งกว่าโลก ด้วยอำนาจแห่งคุณกล่าวคือภาวะที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ มี ๘ หรือ ๔๐ ดวง คือ มรรคจิต ๔ หรือ ๒๐, ผลจิต ๔ หรือ ๒๐

ความหมายของคำว่าเจตสิก

คำว่า **เจตสิก** มีวจนัตถะว่า

เจตสิ ภวํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ เจตสิกํ.

แปลว่า สภาวธรรมพวกหนึ่ง ชื่อว่า **เจตสิก** เพราะมีความหมายว่า มีในจิต เพราะความที่เป็นไปเนื่องกับจิตนั้น

เป็นความจริงว่า แม้ว่าจิตและเจตสิกจะมีการเกิดร่วมกันในคราวที่ได้ปัจจัยคืออารมณ์ ถึงกระนั้น เจตสิกนั้นเว้นจิตเสียก็ย่อมหาความสามารถในการถือเอาอารมณ์มิได้

เพราะเมื่อไม่มีจิต เจตสิกก็มีไม่ได้ ส่วนว่าจิต แม้เว้นเจตสิกบางอย่างไป ก็ยังเป็นไปในอารมณ์นั้นได้ เพราะเหตุนั้น เฉพาะเจตสิกเท่านั้น ท่านกล่าวว่าเป็นไปเนื่องด้วยจิต ท่านมิได้กล่าวถึง จิตว่าเป็นไปเนื่องด้วยเจตสิก

ข้อนี้ ก็สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "**มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา** - ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธาน" ซึ่งหมายความว่า ธรรมคือเจตสิกธรรมทั้งหลาย มีใจ คือจิต เป็นประธานนั่นเอง.

ลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก คือ

๑. เอกุปปาทะ	เกิดพร้อมกันกับจิต
๒. เอกนิโรธะ	ดับพร้อมกันกับจิต
๓. เอกาลัมพนะ	มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับจิต
๔. เอกวัตถุกะ	มีที่อาศัยอย่างเดียวกันกับจิต

ความหมายของชื่อเจตสิก

อัญญสมานเจตสิก เจตสิกที่เหมือนธรรมอื่น

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก เจตสิกที่ประกอบได้ทั่วไปในจิตทั้งหมด

ปกิณณกเจตสิก เจตสิกที่ประกอบได้เรี่ยรายทั่วๆ ไปทั้งกุศล อกุศล วิบาก กิริยา แต่ไม่ใช่ทั้งหมด

อกุศลเจตสิก เจตสิกที่ประกอบได้ในอกุศลจิต ๑๒ ตามสมควร

สัพพากุศลสาธารณเจตสิก เจตสิกที่ประกอบได้ทั่วไปในอกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมด

โมจตุกเจตสิก เจตสิก ๔ ดวง ที่มีโมหเจตสิกเป็นประธาน

โลติกเจตสิก เจตสิก ๓ ดวง ที่มีโลภเจตสิกเป็นประธาน

โทจตุกเจตสิก เจตสิก ๔ ดวง ที่มีโทสเจตสิกเป็นประธาน

ถีทุกเจตสิก เจตสิก ๒ ดวง ที่ประกอบในอกุศลสสังขาริกจิต ๕

โสภณเจตสิก เจตสิกที่ประกอบได้ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ ตามสมควร

โสภณสาธารณเจตสิก เจตสิกที่ประกอบได้ทั่วไปในจิตที่สวยงาม และไม่มีโทษ

วิรตีเจตสิก เจตสิกที่งดเว้นจากทุจริตกรรม

อัปปมัญญาเจตสิก เจตสิกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขิตสัตวบัญญัติ และสุขิตสัตวบัญญัติเป็นอารมณ์ทั่วไปไม่จำกัด

ปัญญินทรีย์เจตสิก เจตสิกที่เป็นใหญ่ในการรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง

อัญญสมานเจตสิก ๑๓

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง คือ

ผัสสะ ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์

เวทนา ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์

สัญญา ธรรมชาติที่จำอารมณ์

เจตนา ธรรมชาติที่จัดแจงธรรมทั้งหลายที่ประกอบร่วมกันกับตนไว้ในอารมณ์

เอกัคคตา ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว

ชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม

มนสิการ ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง คือ

วิตก ธรรมชาติที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์

วิจาร ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์

อธิโมกข์ ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์

วิริยะ ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์

ปีติ ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์

ฉันทะ ธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์

อกุศลเจตสิก ๑๔

โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ

โมหะ ธรรมชาติที่ปิดบังสภาพธรรมตามความจริงของอารมณ์ไว้

อหิริกะ ธรรมชาติที่ไม่ละอายต่อทุจริต

อโนตตัปปะ ธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อทุจริต

อุทธัจจะ ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่าน คือ รับอารมณ์ไม่มั่น

โลติกเจตสิก ๓ ดวง คือ

โลภะ ธรรมชาติที่มีความต้องการและติดใจในอารมณ์

ทิฏฐิ ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์

มานะ ธรรมชาติที่มีความเย่อหยิ่งถือตัว

โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ

โทสะ ธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณ์

อิสสา ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น

มัจฉริยะ ธรรมชาติที่มีความหวงแหนทรัพย์สมบัติหรือคุณความดี ของตน

กุกกุจจะ ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ทำไปแล้วและในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ

ถีทุกะเจตสิก ๒ ดวง คือ

ถีนะ และ**มิทธะ** ธรรมชาติที่ทำให้จิตและเจตสิกเซื่องซึม ท้อถอยจากอารมณ์

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ ดวง คือ

วิจิกิจฉา ธรรมชาติที่มีความสงสัยในธรรม ๘ ประการ มีความสงสัยในพระพุทธเจ้า เป็นต้น

โสภณเจตสิก ๒๕

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง คือ

ศรัทธา ธรรมชาติที่มีความเชื่อ และเลื่อมใสในสิ่งที่ควรเชื่อ

สติ ธรรมชาติที่มีความระลึกได้ในอารมณ์ ไม่หลงลืม

หิริ ธรรมชาติที่มีความเกลียด และละอายต่อการงานอันเป็นทุจริต

โอตตัปปะ ธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อการงานอันเป็นทุจริต

อโลภะ ธรรมชาติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความอยากได้ในอารมณ์

อโทสะ ธรรมชาติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความประทุษร้ายอารมณ์

ตัตตรมัชฌัตตตา ธรรมชาติที่ทำให้จิตเจตสิกสม่ำเสมอในกิจของตน ไม่ให้มีการยิ่งหย่อน

กายปัสสัทธิ และ**จิตตปัสสัทธิ** ธรรมชาติที่เป็นความสงบของจิตเจตสิกในการงานอันเป็นกุศล

กายลหุตา และ**จิตตลหุตา** ธรรมชาติที่เป็นความเบาของจิตเจตสิกในการงานอันเป็นกุศล

กายมุทุตา และ**จิตตมุทุตา** ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิตเจตสิกในการงานอันเป็นกุศล

กายกัมมัญญตา และ**จิตตกัมมัญญตา** ธรรมชาติที่เป็นความควรของจิตเจตสิก ในการงานอันเป็นกุศล

กายปาคุญญตา และ**จิตตปาคุญญตา** ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของจิตเจตสิก ในการงานอันเป็นกุศล

กายุชุกตา และ**จิตตุชุกตา** ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของจิตเจตสิก ในการงานอันเป็นกุศล

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง คือ

สัมมาวาจา ธรรมชาติที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ ที่ไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพ

สัมมากัมมันตะ ธรรมชาติที่เว้นจากกายทุจริต ๓ ที่ไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพ

สัมมาอาชีวะ ธรรมชาติที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ กายทุจริต ๓ ที่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพ

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ

กรุณา ธรรมชาติที่มีความสงสารต่อทุกขิตสัตว์ คือผู้ที่กำลังได้รับความทุกข์อยู่ หรือจะได้รับความทุกข์ในกาลข้างหน้า

มุทิตา ธรรมชาติที่มีความยินดีต่อสุขิตสัตว์ คือผู้ที่กำลังได้รับความสุขอยู่ หรือจะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า

ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑ ดวง คือ

ปัญญา ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง

ความหมายของคำว่ารูป

คำว่า **รูป** มีวจนัตถะว่า

รุปฺปตีติ รูปํ

แปลว่า ธรรมชาติ ชื่อว่า **รูป** เพราะอรรถว่า ย่อยยับ

ความว่า ถึงความผันแปรไปเพราะปัจจัยอันเป็นข้าศึกทั้งหลาย มีความเย็นความร้อนเป็นต้น

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "**สีเตนปิ รุปฺปติ อุณฺเหนปิ รุปฺปตี ตฺยาทิ** - ย่อมย่อยยับไปเพราะเย็นบ้าง ย่อมย่อยยับไปเพราะร้อนบ้าง" เป็นต้น ก็ความย่อยยับในพระบาลีนั้น พึงทราบว่า ทรงประสงค์เอาความผิดแปลกไปจากเดิม ในคราวที่ประชุมแห่งปัจจัยอันเป็นข้าศึกมีความเย็น ความร้อนเป็นต้น มีอยู่

พวกนามธรรมทั้งหลาย (คือจิตและเจตสิก) แม้ว่าจะมีความย่อยยับอย่างนี้เหมือนกัน ถึงกระนั้น บัญญัติศัพท์ว่า "**รูป**" นี้ ทรงประสงค์ใช้กับพวกรูปธรรมทั้งหลายเท่านั้น เพราะทรงประสงค์ความย่อยยับที่ชัดเจนยิ่ง อันเป็นไปเพราะอำนาจแห่งความเย็นเป็นต้น เท่านั้น ก็ความย่อยยับของพวกนามธรรมทั้งหลายไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพวกปัจจัยพิเศษ มีความเย็นเป็นต้นนี้ เพราะฉะนั้น พวกนามธรรมทั้งหลาย จึงไม่มีโอกาสที่จะได้ชื่อเรียก อีกอย่างหนึ่งว่า "**รูป**"

ก็ความเย็นเป็นต้นที่กล่าวว่าเป็นปัจจัยอันเป็นข้าศึกนี้ บัณฑิตอย่าพึงเห็นว่า หมายเอาเฉพาะปัจจัยที่ทำหน้าที่เบียดเบียนเท่านั้น แม้ทำหน้าที่อุปถัมภ์ก็ชื่อว่าเป็นปัจจัย อันเป็นข้าศึกในที่นี้ทั้งนั้น เพราะเล็งเอาการทำให้เปลี่ยนไปจากสภาพเดิมเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น ในพรหมโลก แม้ว่าจะไม่มีปัจจัยที่เบียดเบียน มีแต่ปัจจัยที่อุปถัมภ์ ธรรมทั้งหลาย มีธาตุ ๔ เป็นต้น ก็หาล่วงพ้นชื่อเรียกว่า **"รูป"** ไปได้ไม่.

รูป ๒๘

ภูตปฺปสาทวิสยา ภาโว หทยมิจฺจปิ
ชีวิตาหารรูเปหิ อฏฺฐารสวิธํ ตถา
ปริจฺเฉโท จ วิญฺญตฺติ วิกาโร ลกฺขณนฺติ จ
อนิปฺผนฺนา ทส เจติ อฏฺฐวีสวิธํ ภเว.[๑]

รูปมี ๒๘ อย่าง คือ ภูตรูป (๔) ปสาทรูป (๕) โคจรรูป (นับแค่ ๔) ภาวรูป (๒) หทัยรูป (๑) ชีวิตรูป (๑) อาหารรูป (๑) รวมเป็นนิปผันนรูป ๑๘

ปริจเฉทรูป (๑) วิญญัตติรูป (๒) วิการรูป (นับแค่ ๓) ลักขณรูป (๔) รวมเป็น นิปผันนรูป ๑๐

ความหมายของคำว่า นิพพาน

คำว่า **นิพพาน** มีวจนัตถะว่า

"ภวาภวํ วินนโต สํสิพฺพนโต วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตํ นิพฺพาติ วา เอเตน ราคคฺคิอาทิโกติ นิพฺพานํ"

แปลว่า อสังขตวัตถุ (วัตถุอย่างหนึ่งที่หาปัจจัยพร้อมเพรียงกันสร้างขึ้นมิได้) ชื่อว่า **นิพพาน** เพราะมีความหมายว่า ออกจากตัณหาที่เรียกว่า วานะ (เครื่องร้อย)

---

๑. อภิธมฺมตฺถสงฺคห หน้าที่ ๓๘ (มจร.)

เหตุเพราะ ร้อย คือ ประสานซึ่งภพน้อยภพใหญ่เข้าไว้ (นิ+วานะ) หรือเพราะมีความหมายว่า เป็นเครื่องดับไฟมีไฟราคะเป็นต้น.

(สรุป) ปรมัตถธรรม คือ สภาวะที่ยอดเยี่ยม คือสูงสุด ได้แก่ ไม่วิปริต หรือ สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของสัพพัญญุตญาณ มี ๔ อย่าง คือ

๑. จิต ธรรมชาติที่รู้อารมณ์

๒. เจตสิก ธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด

๓. รูป ธรรมชาติที่เสื่อมสลายไปเพราะวิโรธิปัจจัย

๔. นิพพาน ธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาเครื่องร้อยรัด

ย่นย่อปรมัตถธรรม ๔ เป็น ๒ คือ

๑. รูป ได้แก่ รูปทั้งหมด (๒๘) มีปฐวี เป็นต้น

๒. นาม ได้แก่ จิต (๘๙/๑๒๑)

เจตสิก (๕๒)

และนิพพาน

จิตที่เกี่ยวข้องกับอาบัติ

จิตที่ให้อาบัติตั้งขึ้นมี ๓๒ ดวงเท่านั้น คือ กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง อกุศลจิต ๑๒ ดวง กามาวจรกิริยาจิต ๑๐ ดวง อภิญญาจิต ๒ ดวง ฝ่ายกุศลและกิริยา

ซึ่งจิต ๓๒ ดวงนี้ เป็นไปกับด้วยวิญญัติ อันได้แก่ กายวิญญัติที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางกายอันเป็นกายทวาร และวจีวิญญัติที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางวาจา อันเป็นวจีทวาร และเมื่อกล่าวถึงจิตก็เป็นอันรู้ได้ว่าแม้เจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตนั้น ก็ทำให้อาบัติตั้งขึ้นเหมือนกัน

ตัวอย่างจิตที่ทำให้อาบัติตั้งขึ้น

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑

มีสมุฏฐานหนึ่ง มีองค์ ๒ คือ ทางกายและจิต	
มีกิริยาเป็นสมุฏฐาน	เมื่อภิกษุทำอยู่เท่านั้น จึงต้องสิกขาบทนี้
เป็นสัญญาวิโมกข์	เพราะพ้นโดยไม่มีกามสัญญาที่ประกอบด้วยเมถุน
เป็นสจิตตกะ	เพราะต้องด้วยจิตที่คิดจะเสพเมถุนเท่านั้น
เป็นโลกวัชชะ	เพราะต้องด้วยความกำหนัด
เป็นกายกรรม	เพราะเกิดขึ้นทางกายทวาร
เป็นอกุศล	เพราะภิกษุต้องด้วยจิตที่สหรคตด้วยโลภะ
มีเวทนา ๒ คือ	โสมนัสสเวทนาและอุเบกขาเวทนา

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒

มีสมุฏฐาน ๓ คือ เป็นสาหัตถิกะเกิดขึ้นทางกายและจิต เป็นอาณัตติกะเกิดขึ้นทางวาจาและจิต เป็นสาหัตถิกะและอาณัตติกะเกิดขึ้นทางกาย วาจา และจิต

มีกิริยาเป็นสมุฏฐาน เมื่อภิกษุทำอยู่เท่านั้น จึงต้องสิกขาบทนี้

เป็นสัญญาวิโมกข์	เพราะพ้นโดยไม่มีความสำคัญว่า "จะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้"
เป็นสจิตตกะ	เพราะต้องด้วยจิตที่คิดจะขโมยเท่านั้น
เป็นโลกวัชชะ	เพราะต้องด้วยอกุศลจิต
เป็นกายกรรม วจีกรรม	เพราะเกิดขึ้นทางกายทวาร วจีทวาร
เป็นอกุศล	เพราะภิกษุต้องด้วยอกุศลจิต

มีเวทนา ๓ คือ โสมนัสสเวทนา โทมนัสสเวทนา และอุเบกขาเวทนา จริงอยู่ ภิกษุมีความโสมนัสร่าเริง กลัว วางตนเป็นกลาง จึงต้องอาบัตินั้น

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓

มีสมุฏฐาน ๓ คือ เป็นสาหัตถิกะเกิดขึ้นทางกายและจิต เป็นอาณัตติกะเกิดขึ้นทางวาจาและจิต เป็นสาหัตถิกะและอาณัตติกะเกิดขึ้นทางกาย วาจา และจิต

มีกิริยาเป็นสมุฏฐาน เมื่อภิกษุทำอยู่เท่านั้น จึงต้องสิกขาบทนี้

เป็นสัญญาวิโมกข์	เพราะพ้นโดยไม่มีความสำคัญว่า "จะฆ่ามนุษย์"
เป็นสจิตตกะ	เพราะต้องด้วยจิตที่คิดจะฆ่ามนุษย์เท่านั้น
เป็นโลกวัชชะ	เพราะต้องด้วยโทสมูลจิต
เป็นกายกรรม วจีกรรม	เพราะเกิดขึ้นทางกายทวาร วจีทวาร
เป็นอกุศล	เพราะภิกษุต้องด้วยโทสมูลจิต

มีเวทนา ๑ คือ โทมนัสสเวทนา

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔

มีสมุฏฐาน ๓ คือ เมื่ออวด (ให้รู้) ด้วยหัวแม่มือ ตั้งขึ้นทางกายและจิต เมื่ออวดด้วยการเปล่งวาจา ตั้งขึ้นทางวาจาและจิต เมื่อทำทั้งสองอย่าง ตั้งขึ้นทางกาย วาจา และจิต

มีกิริยาเป็นสมุฏฐาน เมื่อภิกษุทำอยู่เท่านั้น จึงต้องสิกขาบทนี้

เป็นสัญญาวิโมกข์ เพราะพ้นโดยไม่มีความสำคัญว่า "จะอวด"
เป็นสจิตตกะ เพราะต้องด้วยจิตที่คิดจะอวดเท่านั้น
เป็นโลกวัชชะ เพราะต้องด้วยอกุศลจิต
เป็นกายกรรม วจีกรรม เพราะเกิดขึ้นทางกายทวาร วจีทวาร
เป็นอกุศล เพราะภิกษุต้องด้วยอกุศลจิต

มีเวทนา ๓ คือ โสมนัสสเวทนา โทมนัสสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

จริงอยู่ ภิกษุมีความโสมนัสร่าเริงจึงอวดก็มี กลัวจึงอวดก็มี วางตนเป็นกลางจึงอวดก็มี

เนื่องในงานสัมมนาพระธรรมวินัย ครั้งที่ ๑๕
ณ วัดดอนธรรมะประดิษฐ์เจดีย์ศรีมูล (วัดเกาะดอนตาดไฮ)
ระหว่าง บ.ท่าเสียว ต.ทรายมูล อ.พิบูลมังสาหาร และ
บ.ปากบุ่ง ต.คันไร่ อ.สิรินธร จ.อุบลราชธานี
โทร. ๐๘๗-๐๑๔-๕๓๑๗

พิมพ์ที่ บริษัท อมรโปรดัคส์ จำกัด
๕๕๕/๑ อาคารประเสริฐ-คำนวณ
ซอยประชาสงเคราะห์ ๒ ถนนประชาสงเคราะห์
แขวงดินแดง เขตดินแดง กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐
โทร : ๐-๒๖๔๑-๖๙๔๙ แฟกซ์ : ๐-๒๖๔๑-๖๒๕๘
http://www.amorn@prisana.com

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๑๕ มิถุนายน ๒๕๕๔ จำนวน ๕๐๐ เล่ม

วินโย กิจฺจคมฺภีโร อภิธมฺโม สภาวโต
สุตฺตนฺโต อตฺถคมฺภีโร อิเม ตโย สุคมฺภิรา.

พระวินัยลึกโดยกิจ พระอภิธรรมลึกโดยสภาวะ พระสุตตันตะลึกโดยอรรถ พระธรรมทั้ง ๓ นี้ลึกด้วยดี.

วชิรสา.๓๙๖

อปฺเปว สสโก โกจิ ปติฏฺเฐยฺย มหณฺณเว
น โกจิ จตุคมฺภีเร ติวิเธ ปิฏกณฺณเว.

ไฉนหนอกระต่ายตัวน้อยๆ จะพึงหยั่งถึงมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ไพศาลได้ฉันใด ใครเล่าหนอจะพึงหยั่งถึงมหาสมุทรคือพระไตรปิฎกอันลึกโดยอรรถโดยธรรม โดยเทสนาและโดยปฏิเวธได้ฉะนั้น.

วชิรสา.๓๙๗